

שער ד

צהר לעולם של חכמים

הרב ד"ר ברוך קהת

התלמוד הבבלי נגד עצמו?

עיון בסוגיית האגדה בסנהדרין דף כד

א. פתיחה

בבבלי סנהדרין כד ע"א ישנה סוגיה מפתיעה ביותר. הסוגיה עוסקת בהעמדת חכמי בבל ותלמודם לעומת חכמי ארץ ישראל ותלמודם, משבחת את האחרונים ומגנה בתוקף את הראשונים. התלמוד הבבלי מכיל אפוא ביקורת נוקבת ביותר כלפי עצמו. שנו חכמינו במשנה:

זה פוסל עדיו של זה וזה פוסל עדיו של זה, דברי רבי מאיר;
וחכמים אומרים: אימתי? בזמן שהוא מביא עליהם ראייה שהן
קרובים או פסולים, אבל אם היו כשרים – אינו יכול לפוסלן.
[משנה סנהדרין, ג, א]

בבבלי מובאת תגובת ריש לקיש לדברי רבי מאיר, המאפשר לפסול את עדיו של בעל הדין אף ללא ראייה: "פה קדוש יאמר דבר זה? ! תְּנִי [שְׁנָה במקום עדיו] – עדו".¹ ומבאר הבבלי שם, שלפי פירושו של ריש לקיש לדברי רבי מאיר, אם אחד מבעלי הדין קיבל על עצמו להתייחס לעדות של אדם מסוים (שמעיד לטובת בעל הדין השני) כעדות גמורה של שני עדים אף על פי שהוא מעיד לבדו – הוא יכול לחזור בו מקבלה זו.

בעקבות דברים אלו של ריש לקיש מובאת, כאמור, בבבלי שם (כד ע"א) סוגיה העוסקת בהשוואת תלמידי החכמים שבבבל לתלמידי החכמים שבארץ ישראל, והיא מכילה הערות ביקורתיות ביותר על תלמודה של בבל:

[1] גופא; אמר ריש לקיש: פה קדוש יאמר דבר זה? תְּנִי 'עדו'. איני
[האם אכן ריש לקיש דיבר בכבוד כל כך גדול ביחס לרבי מאיר]? ! והאמר עולא:²

¹ בבלי סנהדרין, כג ע"א.

² נוסח כת"י תימני (יד הרב הרצוג): "איני והא אמ' עולא: והלא הרואה..." (על חשיבותו של כת"י זה ראו, מרדכי סבתו, כתב-יד תימני למסכת סנהדרין (בבלי) ומקומו במסורת הנוסח, ירושלים תשנ"ח, עמ' 343-333). לפי רוב עדי

הרואה את ריש לקיש בבית המדרש כאילו עוקר הרים וטוחנן זה בזה ! – אמר רבינא: והלא כל הרואה רבי מאיר בבית המדרש כאילו עוקר הרי הרים וטוחנן זה בזה ! – הכי קאמר: ³ בא וראה כמה מחבבין זה את זה.⁴

[2] כי הא דיתבי רבי, וקאמר: אסור להטמין את הצונן. אמר לפניו רבי ישמעאל ברבי יוסי: אבא [רבי יוסי בן חלפתא, מרבותיו של רבין] התיר להטמין את הצונן. אמר להם: כבר הורה זקן. אמר רב פפא: בא וראה כמה מחבבין זה את זה ! דאילו רבי יוסי קיים – היה כפוף ויושב לפני רבי, דהא רבי ישמעאל ברבי יוסי ממלא מקום אבותיו הוה, והיה כפוף ויושב לפני רבי, וקא אמר [למרות זאת] כבר הורה זקן.

[3] אמר רבי אושעיא: מאי דכתיב: 'ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים' (זכריה יא, ז)? 'נועם' – אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שמנעימין זה לזה בהלכה. 'חובלים' – אלו תלמידי חכמים שבבבל, שמחבלים זה לזה בהלכה. 'ויאמר אלה שני פְּנֵי הַיְצִיָּהָר העמדים וגו' ושנים זיתים עליה' (זכריה ד, פסוק יד ופסוק ג); 'יצהר' – אמר רבי יצחק: אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שנוחין⁵ זה לזה בהלכה כשמין זית; 'ושנים זיתים עליה' – אלו תלמידי חכמים שבבבל שמרורין⁶ זה לזה בהלכה כזית. 'ואשא עיני וארא והנה שנים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם וְלִהְנֶה כנפים כנפי החסידה וְתִשָּׂאנָה הָאֵיפָה בין השמים ובין הארץ. וְאָמַר אֵל הַמֶּלֶאךְ הַדְּבָר בֵּי: אָנָּה הִמָּה מוֹלֶכֶת את האיפה. ויאמר אלי לבנות לה בית בארץ שנער' (זכריה ה, ט-יא). אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: זו חנופה וגסות הרוח שירדו לבבל...⁷

הנוסח, התמיהה על דברי ריש לקיש היא של בעל הסתמא של הבבלי לאור דברי עולא בשבחו של ריש לקיש. לפי נוסח כת"י תימני, עולא הוא שתמה על דברי ריש לקיש לאור מעלתו הגדולה. אך לפי זה היה צריך להיות הנוסח: "אמר עולא: והלא" בלא "איני והא". ונראה שהוא 'כפל גרסה', כלומר סופר כתב היד העתיק שני נוסחים זה לצד זה, נוסח אחד הדומה לשאר עדי הנוסח, שעל פיו התמיהה היא של בעל הסתמא, והשני נוסח המיוחד לכת"י זה, שעל פיו עולא הוא שתמה על דברי ריש לקיש. על תופעת כפל גרסה בכת"י התימני ראו סבתו שם, עמ' 286-290, ועיינו גם בשתי ההערות הבאות.

³ נוסח כת"י תימני: "הכי קא אמ' עולא...".

⁴ רש"י, ד"ה בא וראה כמה: "כלומר, לא אתמוהי קא מתמהי, אלא הכי קאמר: בא וראה כמה בני ארץ ישראל מחבבין זה את זה, דהא ריש לקיש חריף וחכים טובא הוה [היה חכם ביותר], וקרי ליה לרבי מאיר 'פה קדוש' דקא מחבב ליה, ומיישב את הדבר להתקיים". לפי רוב עדי הנוסח (ראו בשתי ההערות הקודמות), כך מתפרשת שאלת 'איני' של בעל הסתמא, ולפי כת"י תימני, כך מתפרשת כוונת עולא בשאלתו.

⁵ במספר עדי נוסח: "שמשמנין".

⁶ בכת"י תימני: "שמחדדין זה לזה בהלכה". בדרך כלל "מחדדין זה את זה בהלכה" (ראו לדוגמה, בבלי תענית, ז ע"א) הוא דבר חיובי. נראה שכאן יש לפרש שפוגעים זה בזה כמו פגיעה על ידי חרב חדה.

⁷ בקטע שהשמטתי הבבלי מבאר גסות הרוח השתרבבה לאחר מכן לעילם, וסימן לכך הוא עניות התורה שישנה בעילם ואינה בבבל.

[4] מאי בבל? אמר רבי יוחנן: בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתלמוד. 'במחשכים הושיבני כמתי עולם' (איכה ג, ו); אמר רבי ירמיה: זה תלמודה של בבל.
[בבלי סנהדרין, כד ע"א]

ב. יחסו של ריש לקיש לרבי מאיר

הבבלי (קטע 1) מתפלא⁸ על הלשון המכבדת שנקט ריש לקיש בביקורתו על רבי מאיר, לאור תיאור חריפותו של ריש לקיש בידי עולא: "הרואה את ריש לקיש כשהוא יושב בבית המדרש כאילו עוקר הרים וטוחנן זה בזה". רבינא מתקיף פליאה זו של הגמרא לאור החריפות היתרה של רבי מאיר המתוארת כגדולה מזו של ריש לקיש: "כאילו עוקר הרי הרים וטוחנן זה בזה". כתשובה להתקפתו של רבינא מבארת הגמרא את תמיהתה הראשונה, לא כתמיהה אלא כהתפעלות מכך שלמרות חריפותו נהג ריש לקיש כבוד ברבי מאיר: "בוא וראה כמה מחבבין זה את זה". לכאורה דיון זה אינו מובן. וכי העובדה שחכם אחד חריף במיוחד, תמנע ממנו בהכרח להתייחס בהערכה ובכבוד לחכם אחר? ! טענה זו קשה במיוחד ביחס לסוגייתנו לאור דרכו של התלמוד בכל מקום להעדיף דברי תנאים על דברי אמוראים, בכך שהוא מקשה על דברי אמוראים מדברי התנאים, וכשלא נמצאת דרך ליישב את דברי האמוראים עם דברי התנאים מבטל התלמוד את דבריהם ב'תיובתא'. מהו, אם כן, המקום לתמיהה זו של התלמוד על דרך הכבוד שבה התייחס ריש לקיש לדברי רבי מאיר?

אמנם לפי ביאורו של רבי יוסף קארו, דרכו זו של התלמוד אינה נובעת בהכרח מגדלותם של התנאים על פני האמוראים, אלא היא מבוססת על כך שעם חתימת המשנה קיבלו עליהם האמוראים שלא לחלוק על המקורות התנאיים.⁹ אך למרות זאת, עדיין יש קושי בתמיהת הגמרא לאור דרכם של אמוראים לבטל דבריהם מפני התנאים.

ג. יחסו של רבי לרבי יוסי

לביאור שניתן לפליאה על דברי ריש לקיש: "בוא וראה כמה מחבבין זה את זה", מביא הבבלי (קטע 2)¹⁰ סימוכין מדברי רב פפא, שהשתמש בביטוי זה בתארו את יחסו של רבי לרבי יוסי, ונראה שמדברי רב פפא לקח בעל הסתמא בבבלי את המשפט הזה. בדבריו אלו התייחס רב פפא לעובדה שרבי ביטל את דעתו בהלכה מפני דעתו של רבי יוסי, אף על פי שלפי טענת רב פפא: "אילו רבי יוסי קיים – היה כפוף ויושב לפני רבי, דהא רבי ישמעאל ברבי יוסי ממלא מקום אבותיו הוא

⁸ על פי כתי' תימני, התמיהה היא של עולא, שאותה מתקיף רבינא, ואותה מבארת הגמרא לבסוף "בוא וראה..." (ראו הערות 3-4).

⁹ ראו כסף משנה, הלכות ממרים, ב, א. על נושא זה ראו בהרחבה: ש"ז הלין, "על החתימה הספרותית כיסוד החלוקה לתקופות בהלכה", בתוך: **מחקרים בספרות התלמודית**: יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לשאל ליברמן, ירושלים תשמ"ג, עמ' 148-192; הרב שלמה פישר, בית ישי – דרשות, ירושלים תשס"ד, עמ' קכג-קלא.

¹⁰ קטע זה מובא באותה לשון בבבלי שבת, נא ע"א, בסוגיית הטמנה. אך הביטוי "כי הא", הפותח את הקטע, משמש במשמעות שונה בכל אחת מהמקבילות. בסוגייתנו הוא משמש כראיה לדרכם של אמוראי ארץ ישראל לנהוג כבוד זה בזה; ואילו במסכת שבת הוא משמש כראיה לכך שרבי סבר בתחילה שאסור להטמין את הצונן ולבסוף חזר בו ההתיר.

וכפוף ויושב לפני רבי". טענה זו של רב פפא קצת קשה, שהרי ידוע לנו ממספר מקורות, שיחסו של רבי כלפי רבי יוסי רבו היה יחס של התבטלות. הירושלמי מספר: "רבי, כד הוה בעי מקשייה על דרבי יוסי אמר: אנן עליבייא מקשייא על דרבי יוסי, שכשם לבין קדשי הקדשים לבין חולי חולין כך בין דורינו לדורו של רבי יוסי".¹¹ בבבלי נדה, יד ע"ב, מסופר שרבי ישמעאל ברבי יוסי אמר לפני רבי, שיש להעדיף את דברי רבי יוסי הרב על פני דברי רבי תלמידו.¹² אין אפוא כל פלא בעובדה שרבי ביטל דעתו מפני דעת רבי יוסי רבו, וקשה לראות בכך חיזוק לכך שככלל תלמידי החכמים שבארץ ישראל "מחבבין זה את זה".

ד. דרשות רבי אושעיה ורבי יצחק

בהמשך (קטע 3) מביא הבבלי שתי דרשות של חכמים ארצישראליים המשבחים את היחס בין חכמי ארץ ישראל לבין עצמם. הוא מתאר את היחס ביניהם כיחס של נועם, לעומת היחס בין חכמי בבל לבין עצמם, שיש בו מרכיבים של מאבק ושל נוקשות.¹³ דרשות אלה מתבססות על נבואת זכריה, שהרקע לנבואתו הוא העלייה היהודית מבבל בימי שיבת ציון, ובסמוך לתחילת נבואתו הוא קורא ליהודים היושבים בבבל למהר ולעלות לארץ ישראל: "הוי הוי ונסו מארץ צפון... הוי ציון המלטי יושבת בת בבל".¹⁴ ייתכן שמקומו של זכריה במהלך שיבת ציון הביא את חכמי ארץ ישראל לבחור בנבואתו כאמצעי להבעת הרעיונות העוסקים בהבדל בין שני המרכזים היהודיים, ולהדגיש את עליונותו של המרכז שבארץ ישראל. לשתי דרשות אלה מצטרפת דרשתו של רבי יוחנן על המשך נבואת זכריה, נבואת האיפה. דרשתו מציגה את בבל כמקום חנופה וגסות רוח, שעזבו את ארץ ישראל ועברו לשנער, היא בבל.¹⁵

ה. תלמודה של בבל

הסוגיה מסיימת (קטע 4) בשני מאמרים של חכמים ארצישראליים ביחס לתלמודה של בבל.¹⁶ המאמר של רבי ירמיה דורש במפורש בגנות התלמוד של בבל כתלמוד של חשכה. נראה שאף רבי

¹¹ תרגום: רבי, כאשר היה רוצה להקשות על רבי יוסי היה אומר: אנו העלובים מקשים על רבי יוסי... ירושלמי גיטין, פ"ו ה"ז (במהדורת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א, עמ' 1082, שו" 45-42).

¹² רש"י, שבת נא ע"א, ד"ה היה, פירש שהגמרא אומרת שאילו היה רבי יוסי קיים הוא היה כפוף לפני רבי רק מפני כבוד הנשיאות, ולכן לא היה מורה בפניו, אע"פ שרבי יוסי היה גדול בתורה מרבי. אך רבנו תם (תוספות, נידה יד ע"ב, ד"ה היאך) התקשה בדבריו לאור דברי הגמרא בסוגייתנו. לכן פירש ר"ת שבהמשך דרכו התגדל רבי ונהיה גדול מרבי יוסי. אך מדברי הירושלמי הנ"ל משמע שתמיד היה רבי מתייחס לרבי יוסי בהערצה והתבטלות, אף לאחר שבעצמו נהיה גדול בתורה.

¹³ רש"י, ד"ה מחבלים (ראו להלן על יד הערה 27), הדגיש שהיחס החיובי בין החכמים בזמן לימוד התורה משפיע על כך שהשמועה יוצאת לאור. ייתכן שבכך ניתן לבאר את דברי רבי יוחנן בבבלי הוריות, יג ע"ב: "כשם שהזית משקח לימוד של שבעים שנה, כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה". לדברי רבי יצחק, תלמידו של רבי יוחנן, הזית המר מסמל את הלומד בדרך של חכמי בבל, ושמן הזית, היצהר, את לימודם של חכמי ארץ ישראל. כשם שדרך הלימוד משפיעה על בהירותו, כן היא משפיעה על זכירתו.

¹⁴ זכריה ב, י-יא.

¹⁵ אך הבבלי מיתן קביעה זו ביחס לבבל, ראו לעיל, הערה 7.

¹⁶ כמובן, דבריהם של חכמים אלו אינם מתייחסים לתלמוד הבבלי המוכר לנו, שנערך שנים רבות אחרי פטירתם. הם מתייחסים לדרך הלימוד התלמודי שנהג בבבל, שאותו הכיר רבי ירמיה באופן אישי קודם עלייתו לארץ, ורבי יוחנן הכירו בעקבות מפגשיו עם חכמים שנדרו בין שני המרכזים. כידוע, כמה מתלמידי רבי יוחנן נמנו על חכמים אלה.

יוחנן התכוון לגנותו של תלמוד זה ככלול ומבולבל, שאין בו הבחנה נכונה בין המקרא המשנה והתלמוד.¹⁷ לתחושה מעין זו היה שותף, כנראה, רבי זירא, תלמידו של רבי יוחנן, שהחליט להתענות מאה תעניות כדי שיוכל לשכוח את תלמודה של בבל ולהיפתח לתלמודה של ארץ ישראל.¹⁸ רבי ירמיה, תלמידו של רבי זירא, החריף את הביקורת על תלמודה של בבל במאמרו החותם את סוגייתנו. בהתאם לביקורתו החריפה הוא היה רגיל לומר על חכמי בבל "בבלאי טפשאי, משום דדיירי בארעא דחשוכא אמרי שמעתא דמחשכין".¹⁹

1. תגובת אמוראי בבל לאמירתו של רבי ירמיה

רבא, בן דורו הבבלי של רבי ירמיה, הכיר את תגובותיו אלו של רבי ירמיה לדברי חכמי בבל, והבבלי מציג לפנינו שתי הזדמנויות שבהן הוא מזכיר אותם:

סבר רב פפא קמיה דרבא למימר [בנוגע לאופן ההזאות שזוהה הכוהן הגדול ביום הכיפורים]: נותן שבע למטה לשם פר ולשם שְׁעִיר, וחוזר ונותן אחת למעלה לשם שְׁעִיר. אמר ליה רבא: עד השתא קרו לן טפשאי, והשתא טפשאי דטפשאי, דקא מגמרינן להו ולא גמירי.

תרגום: סבר רב פפא בעת שישיב לפני רבא לומר... אמר לו רבא: עד עכשיו קראו לנו טיפשים, וכעת יקראו לנו טיפשים שבטיפשים, שאנו מלמדים אותם ואינם לומדים.

[בבלי יומא, נז ע"א]

רבא מביע חשש מפני תגובה כתגובתו של רבי ירמיה לדברי חכמי בבל, והוא מזהיר את רב פפא תלמידו מפני טעות שעלולה להוביל לביקורת כעין זו.²⁰

אמר אביי: וחד מינייהו עדיף כתרי מינן. אמר רבא: וחד מינן כי סליק להתם – עדיף כתרי מינייהו. דהא רבי ירמיה דכי הוה הכא – לא הוה ידע מאי קאמרי רבנן; כי סליק להתם – קרי לן בבלאי טפשאי.

¹⁷ נראה שדברי רבי יוחנן במקום אחר: "וליוצא ולבא אין שלום, אמר רב: כיון שיוצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא - שוב אין לו שלום. ושמואל אמר: זה הפורש מתלמוד למשנה, ורבי יוחנן אמר: אפילו מתלמוד לתלמוד" (בבלי חגיגה, י ע"א) מבטאים גם הם הסתייגות מתלמודה של בבל (ראו י"נ אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, ירושלים תשכ"ג, עמ' 273). רבנו תם (תוספות, ד"ה בלולה) פירש, כנראה, את דברי רבי יוחנן כשבח לתלמוד הבבלי, אך ראו מהרש"א על אתר שהקשה על דבריו וטען שמהקשר מאמרו משמע שהוא מבטא את פחיתות התלמוד הבבלי.

¹⁸ בבלי בבא מציעא, פה ע"א.

¹⁹ תרגום: בבליים טיפשים – משום שגרים בארץ החושך אומרים שמועות שמחשיכות. בבלי יומא נז ע"א ועוד. רבי זירא רבו כינה את הבבליים "בבלאי טפשאי" בגלל מנהגי האכילה שלהם (בבלי ביצה, טז ע"ב; בבלי נדרים, מט ע"ב), ורבי ירמיה תלמידו השתמש בכינוי גנאי זה על חכמי התורה של בבל בגלל סברותיהם שלא נראו בעיניו.

²⁰ אך אפשר שרבא אינו מביע בכך חשש אמתי, אלא הוא משתמש בדברי רבי ירמיה כדי 'לעקוץ' את רב פפא תלמידו על סברתו שלא נראתה בעיניו.

תרגום: אמר אביי: ואחד מהם [מחכמי ארץ ישראל] שווה כשניים מאתנו. אמר רבא: ואחד מאתנו כאשר עולה לשם – שווה כשניים מהם. שהרי רבי ירמיה, כאשר היה כאן [בבבל] לא היה יודע מה אומרים חכמים; ולאחר שעלה לשם – קורא לנו בבליים טיפשים.

[בבלי כתובות, עה ע"א]

מסגולתה של ארץ ישראל להקנות ליושביה מעלה גדולה בלימוד התורה. אך רבא מנצל את דברי רבי ירמיה המתנשאים כלפי חכמי בבל כדי לאזן את התמונה. לצד קבלת העובדה שחכמי ארץ ישראל עדיפים, הוא טוען לאור התקדמותו של רבי ירמיה בעקבות עלייתו לארץ, שמצד תכונותיהם חכמי בבל גדולים מחכמי ארץ ישראל, ורק סגולתה של הארץ היא שמקדמת אותם.²¹

ז. חסידי בבל ותקיפי ארץ ישראל

נחזור לאמירתו של רב פפא לגבי יחסו של רבי לרבי יוסי: "בוא וראה כמה מחבבין זה את זה". יש דמיון בין אמירה זו לאמירתו של רבי זריקא המובאת במקום אחר בבבלי:

אמר ליה רבי זריקא לרב ספרא: תא חזי מה בין תקיפי דארעא דישראל לחסידי דבבל. חסידי דבבל – רב הונא ורב חסדא, כי הוה מצטריך עלמא למיטרא אמרי: ניכניף הדדי וניבעי רחמי, אפשר דמירצי הקדוש ברוך הוא דייתי מיטרא. תקיפי דארעא דישראל – כגון רבי יונה אבוה דרבי מני, כי הוה מצטריך עלמא למיטרא הוה עייל לביתה, ואמר להו: הבו לי גואלקי, ואיזיל ואייתי לי בזוזא עיבורא. כי הוה נפיק לברא, אזיל וקאי בדוכתא עמיקתא, דכתיב ממעמקים קראתיך ה' (תהלים ק"ל), וקאי בדוכתא צניעא, ומכסי בשקא, ובעי רחמי, ואתי מיטרא. כי הוה אתי לביתה אמרי ליה: אייתי מר עיבורא? – אמר להו: אמינא, הואיל ואתא מיטרא, השתא רווח עלמא.

תרגום: אמר רבי זריקא לרב ספרא: בוא ראה מה בין תקיפי ארץ ישראל לחסידי בבל. חסידי בבל – רב הונא ורב חסדא, כאשר היה העולם צריך לגשם אמרו: נתכנס יחד ונבקש רחמים, אפשר שיתרצה הקדוש ברוך הוא שיבוא גשם. תקיפי ארץ ישראל – כגון רבי יונה, אביו של רבי מני, כאשר היה העולם צריך לגשם היה נכנס לביתו, ואמר להם [לבני ביתו]: תנו לי שק, ואלך ואקנה תבואה בדינר. כאשר יצא החוצה, הלך ועמד במקום עמוק

²¹ אפשר שיש בדברי רבא כוונה סרקסטית. הוא זוכר את רבי ירמיה בעת היותו בבבל כתלמיד שלא הבין את דברי החכמים בבית המדרש, ועלייתו לארץ הקנתה לו ביטחון, אולי משום שלעומת חכמי ארץ ישראל הוא נחשב יותר, עד כדי כך שהוא מרשה לעצמו לזלזל בחכמי בבל שמשם בא (תודתי לר' דוד סבתו על הצעה זו).

[נמוך]. כמו שכתוב: ממעמקים קראתיך ה', ועמד במקום מוֹסתר, מכוסה בשק, והתפלל, ובא גשם. כאשר היה בא לביתו אמרו לו: האם הבאת תבואה? - אמר להם: אמרתי, הואיל ובא גשם, כעת ירווח העולם [ויהיה ניתן להשיג תבואה יותר בזול].
[בבלי תענית, כג ע"ב]

רבי זריקא, בן הדור השלישי לאמוראים, שעלה מבבל והתיישב בארץ ישראל,²² בראותו את דרכו של רבי יונה בבקשת הגשמים נזכר בדרכם של רב חסדא ורב הונא, שלא נהגו בענווה כמותו ולא הסתירו את תפילתם על הגשם. הוא הגיב על כך בהתפעלות ואמר לרב ספרא, שנמנה על ה'נחותי'²³ והכיר את חכמי שני המרכזים: "תא חזי מה בין תקיפי ארעא דישראל לחסידי דבבל". בשני מקומות נוספים בבבלי מופיעה אמירה זו,²⁴ אלא שבהם היא נאמרת על ידי בעל הסתמא. במקומות אלה מדובר ביחס של חכם אחד לחכם אחר שאינו גדול בתורה כמוהו. בשניהם ריש לקיש, הידוע כתיקף, מתנהג בענווה ביחסו לחכם האחר, ולעומתו חכמים בבליים אינם מתנהגים בענווה כלפי חבריהם. החכם המכונה "חסידי בבל" במסכת חולין הוא רבי זירא. הצגתו של רבי זירא כחכם בבלי מעוררת תמיהה לאור מאמציו לשכוח את התלמוד שלמד בבבל.²⁵ נראה שיש הבדל בין השימוש באמירה זו בשני מקורות אלה, לבין השימוש בה על ידי רבי זריקא. רבי זריקא אמר, כאמור, כתגובה ספונטנית לאירועים שהכיר. לעומת זאת, בעל הסתמא בהביאו את הסיפורים על מעשיהם של חכמים שונים הוסיף כהערה דידקטית את אמירתו של רבי זריקא, הערה שמטרתה לדרבן את חכמי ארצו ליתר ענווה. לצורך דידקטי זה הרשה בעל הסתמא לעצמו להציג את רבי זירא כבבלי.

ח. מגמת שני החלקים הראשונים של הסוגיה

נראה שבדרך דומה יש לבאר גם את כוונת רב פפא ובעל הסתמא של הבבלי בתחילת סוגייתנו. אמנם, יחס הענווה של רבי לרבי יוסי צפוי ואין בו, כאמור, כל תמה. אך רב פפא מנצל את היחס הפורמלי בין החכם לנשיא כדי להצביע על כך שבארץ ישראל החכמים מחבבים זה את זה. כך גם באשר לריש לקיש, שהביטוי שהוא נוקט כלפי רבי מאיר אין בו, כאמור, כל קושי, אך על ידי הצגת הקושי כביכול שיש בדבר, מציג בעל הסתמא של הבבלי באופן זה את מה שאמר רב פפא. מגמתם היא, אם כן, לדרבן את חכמי בבל לנהוג ביתר ענווה וחיבה זה עם זה בהתאם לדגם של תלמידי חכמים שהציבו ארץ ישראל כאידיאל (בקטע 3).²⁶ רש"י עמד על הקשר בין מעלתה של

²² ראו הרב אהרן היימאן, **ספר תולדות תנאים ואמוראים**, ירושלים תשמ"ז, חלק א, עמ' 406.

²³ שם, חלק ג, עמ' 967.

²⁴ בבלי מגילה, כח ע"ב; בבלי חולין, קכב ע"א.

²⁵ ראו לעיל, אחרי הערה 17.

²⁶ הרב ישראל בן-שלום בראש מאמרו, "... ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נעם ולאחד קראתי חבלים..." (זכריה יא, ז), בתוך: א' אופנהיימר וא' כשר (עורכים), **דור לדור – משלהי תקופת המקרא ועד חתימת התלמוד**: קובץ מחקרים לכבוד יהושע אפרון, ירושלים תשנ"ה, עמ' 235-250, העלה את הספק האם התיאור המובא בסוגייתנו של אופיים השונה של חכמי בבל וארץ ישראל, אכן משקף את המציאות בבתי המדרש שבשתי הארצות, או שמא ניתן לפרש את סוגייתנו "כמאבק נגד תופעות שליליות שאינן חסרות בשום חברה ובשום תקופה". במאמרו הציג הרב בן-שלום מקורות מהתלמוד הבבלי המתארים התנהגות של חכמי ארץ ישראל, התואמת תכונות ודרכי התנהגות שהסוגיה

מערכת היחסים בקרב חכמי ארץ ישראל על פני מקבילתה בקרב חכמי בבל, נושא חלקה הראשון של הסוגיה, לבין מעלתו של תלמוד ארץ ישראל על פני תלמודה של בבל שנידון בסוף הסוגיה: "מחבלים – בלשון עז וחמה מקשין זה לזה, ובני ארץ ישראל נוחין יחד, ומעיינין יחד, ומתקן זה את דברי זה, והשמועה יוצאה לאור";²⁷ "במחשכים הושיבני – שאין נוחין זה עם זה ותלמודם ספק בידם".²⁸ לפי דברי רש"י אלו, אפשר למצוא קשר בין דברי השבח של רב פפא בנוגע ליחסים ההדדיים בין חכמי ארץ ישראל, לדברי השבח של אביי רבו על מעלתם בתורה של חכמי ארץ ישראל: "אמר אביי: וחד מינייהו עדיף כתרי מינן".²⁹ ניתן אפוא לראות בקריאה של רב פפא ושל בעל הסוגיה לשיפור הנהגתם של חכמי בבל בעת לימודם, ציפייה שבעקבות זאת יצא תלמודם מהמחשכים שבו הוא נתון, כטענתו של רבי ירמיה. נראה שדברי המאירי בספרו בית הבחירה בסיכומו לסוגייתנו מציגים נכונה את מגמתו של עורך הסוגיה המפתיעה הזו:

תלמידי חכמים ראוי להם להיות נוחים זה לזה בהלכה, ומחבבין כל אחד דבריו של חברו, ולא שיהו מכוונים לקטרג ולנצח, ואם עושין כן, נמצאו מנעימים זה לזה בהלכה, ומוציאין כל תעלומה לאור, וזוכין לתלמוד וללמד.

[בית הבחירה להמאירי, סנהדרין כד ע"א]

בסנהדרין כד ע"א מייחסת לחכמי בבל, זאת לעתים בשונה מאופן הצגת דמויות אלו במקורות הארצישראליים. לרוב המקורות הללו מהתלמוד הבבלי מייחס הרב בן-שלום מגמה דידקטית "ברוח האידיאליים של צדק, יושר, ענווה ואהבת הזולת".

²⁷ רש"י, סנהדרין כד ע"א, ד"ה מחבלים.

²⁸ שם, ד"ה במחשכים.

²⁹ בבלי כתובות, עה ע"א. ראו לעיל, אחרי הערה 20.